

NÉMIETHI GYÖRGYI*

Kulturális örökségünk, a Diósgyőri Vasgyár

A JELENLEGI HELYZET

A diósgyőri vasgyár egyike a három kohászati kombinátnak, amely alapvetően meghatározta, s még ma is meghatározza Északkelet-Magyarország életét. De míg az 1980-as évekig ez a terület a magyar nagyipar erőssége volt, ma nagymértékű hanyatlás és az ezzel együttjáró munkanélküliség jellemzi. Sem a központi kormányzat, sem a helyi önkormányzatok nem találták még meg e nehéz helyzet megfelelő megoldását. Hogyan gondolhatunk ilyen körülmények között arra, hogy a kohászat emlékeit mint kulturális, ipari örökséget megőrizzük? Egyáltalán joggal tekinthetjük-e megőrzésre érdemes értéknek?

A KOHÁSZAT KULTURÁLIS ÉRTÉKEI

A történelmi forrásokból ismert, hogy a vasgyártás kezdetei Északkelet-Magyarországon a honfoglalás koráig nyúlnak vissza, s a vidék kedvező természeti adottságait kihasználva az iparág a középkor folyamán is virágzott. A 19. század utolsó harmadában létrejött a három nagyipari üzem Miskolc–Diósgyőrben, Ózdon és Salgótarjánban, amelyeket folyamatosan bővítettek és modernizáltak az 1980-as évekig.

A diósgyőri koronauradalom területén a német származású *Fazola Henrik* kezdeményezésére indult be a vasgyártás 1772-ben, majd 1870-ben felépítették az új gyárat a vasút sínszükségletének a fedezésére. A szocialista korszak erőltetett iparosítása következtében az 1970-es évek végére a dolgozók létszáma csaknem elérte a húszezret.

Nemcsak az ipartörténet, a technikatörténet szempontjából is jelentős a diósgyőri vasmű. Kiepült a teljes kohászati vertikum az ércelőkészítéstől kezdve a vasolvasztáson és az acélgyártáson át a vas- és acélöntésig, a hengerlésig minden munkafolyamat helyet kapott. A fejlesztések ellenére pedig még ma is számos gép vesz részt a termelésben, melyeket a század elején, illetve a két világháború között telepítettek.

A kohászat, természetátalakító hatásával a táj képét is megváltoztatta Miskolc környékén. A Hámori-tó valójában a vasgyártás vízszükségletét biztosító víztározó, a vasérc-, barnaszén-, mész-

* Miskolci Egyetem, Magyar Történelmi Tanszék

kő- és dolomitbányákat a nyersanyagellátás céljaira nyitották, a hatalmas meddőhányó szükség-szerű velejárója a termelésnek.

A településföldrajzot tekintve Miskolc és Diósgyőr egy településsé válását a közös határukon felépített gyártelep segítette elő; Perces a vasmű számára termelő bánya megnyitásának, Alsó- és Felső-Hámor a valamikor ott működő hámoroknak köszönheti létét.

A gyár mellé épített munkáslakótelep, a „kolónia” építészeti értéke kiemelkedő, épületeinek megjelenése egységes és esztétikailag magas színvonalú; lakóházaival, iskoláival, templomaival, kórházával és boltjaival városi funkciókat töltött be. A szocializmus időszakában új lakótelepek és középületek keletkeztek a gyárfejlesztéssel összhangban.

A kedvező élet- és lakáskörülményeknek, a munkásjóléti intézményeknek köszönhetően a munkások szívesen dolgoztak a vasműben, munkásdinasztiák alakultak ki a nemzedékről nemzedékre itt foglalkoztatott családok tagjaiból. Ezért fontos a gyár a társadalomtörténet szempontjából. Épületeket kulturális céllal is emeltek, a munkásoknak és az alkalmazottaknak több művészeti csoportja működött bennük. A gyermekek a gyár által fenntartott alsó- és középfokú iskolákba jártak. Miskolc egyeteme, a Nehézipari Műszaki Egyetem, a Selmeci Bányászati Akadémia jogutóda a vasgyár miatt került a városba.

Lévén veszélyes üzem, a gyár életéhez hozzátartoztak a balesetek. *Vályi* miniszter halála a mára már lebontott Siemens-Martin kemencék között éppúgy az üzem történetének a része, mint azok az esetek, melyek során az egyszerű munkások veszítették életüket.

Végül jelentősnek kell tekintenünk a gyárat ideológiai szempontból is. *Lenin* nevét viselte a szocialista névadási gyakorlatnak megfelelően, s ezáltal még inkább az erőltetett iparosítás szimbólumává vált.

Valamennyi szempontot áttekintve, megalapozottan állíthatjuk, hogy a diósgyőri vasgyár helyi, regionális és országos jelentőségű értékekkel bír, tehát kulturális örökségként való megőrzése indokolt.

A MEGŐRZÉS SZEMPONTJAI

A kérdés az, valójában mit kell megőrizni e hatalmas gyárkomplexumból, amely a változások következtében sajnos részben már elpusztult. Nincs probléma a korai emlékekkel, hiszen az újmassai nagyolvasztót 1952-ben restaurálták, s a történeti értékű kohászati emlékek gyűjtésére megalapították a Központi Kohászati Múzeumot, melyet a volt Kancellária épületében helyeztek el.

De még nem tettek komoly lépést az átalakulással és a hanyatlással küzdő mai gyár történeti értékeinek a megmentésére. Ezeknek a fennmaradását azonban csak akkor lehet biztosítani, ha pontosan tudjuk, melyekről is van szó. Nyilvántartási munkákba kellene kezdeni, de hogyan...?

A nyilvántartás elkészítése már évek óta sürgető feladat, mégsem rendelkezünk mind a mai napig pontos áttekintéssel Magyarország ipari örökségéről. Szerény próbálkozásokra már sor került, ám ezek nem öleltek át sem egy teljes területet, sem egy teljes iparágat. Rendszerezett felmérésre lenne szükség, de ki végezze a munkát s milyen legyen a rendszer?

Úgy látszik, magánkezdeményezéssel átmenetileg megoldható a kérdés. Miután országos felmérés ily módon nem készíthető, adott területre és adott iparágára kell koncentrálni. A munka számára jó terep Északkelet-Magyarország mint leginkább hanyatló terület, s a kohászat mint leginkább hanyatló iparág. A felmérés központjává a volt Nehézipari Műszaki Egyetem válhat, mely Miskolci Egyetemre változtatta nevét, miután a hagyományos karok mellett – bányász, kohász és gépész – új karok is létrejöttek: jogi, közgazdasági és bölcsészeti. Az egyetem így önmaga reprezentálja, hogyan befolyásolják a gazdasági változások az oktatást is. A Magyar Történeti Tanuszéken már 1995-ben megszerveződött, hogy a téma iránt érdeklődő hallgatók tanulmányaik részeként terepmunkába fogjanak. Más tanszékek és karok oktatói, valamint a vasmű múltja és jövője iránt elkötelezett ma már nyugdíjas egykori vezetők is csatlakoztak a munkához. A kör végül egy építésszel bővült ki, aki a „kolónia” múltját kutatja a miskolci önkormányzat támogatásával. A feldarabolódott gyár néhány mai vezetője szintén támogatja a kezdeményezést.

A NYILVÁNTARTÁS MÓDSZERE

A vasmű jelentőségét, hatását és méreteit figyelembe véve a teljes körű és részletes nyilvántartás mutatkozik célravezetőnek, amely komplexitásában, belső és külső összefüggéseinek rendszerében tárja föl az üzemet.

A nyilvántartásnak magába kell foglalnia mindazokat az épületeket a gyár területén, amelyekben a vasgyártás vagy valamely kiegészítő tevékenység – például téglagyártás – folyt, a gyárhoz tartozó szén- és kőbányákat, a „kolóniát”, sőt az iparvasutat is. A gyárépületekben található muzeális jelentőségű gépeket az épületekkel együtt kell nyilvántartásba venni.

Tekintettel a gyár több, mint két évszázados történetére, a nyilvántartás három időszakra tagolódik, úgymint a kezdetektől az újmassai kohó leállításáig, 1870-től a második világháború végéig s 1945-től az 1980-as évekig.

Nehézségeket okoz a nyilvántartás módszerének a megválasztása, hiszen Magyarországon úttörő munkáról van szó. A külföld azonban számos tapasztalattal rendelkezik, amelyek többek között a TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) tevékenységének következtében jól tanulmányozhatók. A legkidolgozottabb a nyilvántartás rendszere az Egyesült Államokban (HAER – Historic American Engineering Record), de jól használható az angliai szisztéma s a francia Inventaire Général is. Nem szabad megfeledkezni a SAMDOK-ról sem, amely a jelenkor történetére vonatkozó adatgyűjtés svéd rendszere. Természetesen az Országos Műemlékvédelmi Hivatal nyilvántartási módszereit is át kellett tanulmányozni, bár speciálisan az ipar számára kidolgozott módszerük nincs.

A különböző mintapéldák alapján kétféle kérdőív született meg a magyarországi viszonyokra adaptálva. A kétféle kérdőívre az épületek és a bennük található gépek pontos adatfelvétele érdekében van szükség. Kitöltésüket kidolgozott útmutató könnyíti meg.

A kérdőívek azonban a nyilvántartásnak csak egyik összetevőjét jelentik. Az objektumokról fekete-fehér fotók és színes diaképek is készülnek. Lehetőség szerint a nyilvántartásba vett létesítmények eredeti fotói is összegyűjtendők, hogy összehasonlíthatóvá váljon akkori és jelenlegi állapotuk. A munkafolyamatok mozgóképen örökíthetőek meg a leghitelesebben, ezért videofilmek használatára is szükség van. (Szerencsére sikerült rögzíteni Északkelet-Magyarország utolsó, november 4-én leállított nagyolvasztójának a működését.)

Sajnos a légi fényképek készítésének a kivitelezése még nem megoldott.

Megkezdődött az adatok számítógépre vitele, hogy csoportosításuk és kutatásuk a számítógép adta lehetőségek révén minél egyszerűbb legyen.

A legnehezebb feladat azonban a munka pénzügyi forrásainak az előteremtése. A Miskolci Egyetem eddig többé-kevésbé biztosította a kutatás olyan alapvető feltételeit, mint telefon-, fax- és postaköltség, sőt megfelelő számítógép használata. A kutatásban résztvevők pedig nem kértek pénzt közreműködésükért, mivel a munkát szívügyüknek tekintették. Hosszú távon minőségi munkát azonban ilyen feltételek között nem lehet végezni, mivel az energia nagy részét az anyagi támogatást nyújtók keresésére kell fordítani.

Az imént ismertetett nyilvántartási munkálatok további sorsa tehát bizonytalan, noha mindnyájan tudjuk, hogy mennyire fontos tényező a gyorsaság az ipari örökség megőrzésében, s különösen a nyilvántartás elkészítésében.

A DOKUMENTÁCIÓ FELHASZNÁLÁSA

A kész nyilvántartás megbízható alapot nyújt majd annak meghatározására, a vasmű mely részei őrzendők meg ipari örökségként. Ha nincs mód a tényleges megőrzésre, a terepmunka és a történeti kutatás során összegyűjtött adatok és fényképek önmagukban biztosítják a fennmaradást. Ez a tárgyi forrásokra összpontosító adatbázis a vasmű történetének a megőrkítésében is sokoldalú megközelítést tesz lehetővé.

Az adatok alapján összehasonlító tanulmányokba lehet kezdeni, melyek minden bizonnyal

érdekes eredménnyel járnak, akár az egykori szocialista országok megőrzött vasműveivel (Starachowice, Vitkovice), akár nyugat-európaiakkal (Völklingen, Duisburg, Le Creusot, Uckange), akár észak-amerikaiakkal (Birmingham Alabamában, Cape Breton Kanadában) vetjük össze a diósgyőri vasgyárat.

De nemcsak a kultúra, a tudomány területén jár haszonnal az adatbázis kidolgozása. A gazdaság céljait is szolgálja, hiszen megmutatja, mely épületek, létesítmények alkalmasak arra, hogy új funkciót nyerjenek, amelynek révén új munkahelyek teremthetőek, s megállítható a hanyatlás. Befektetők, vállalkozók és az önkormányzat egyaránt felhasználhatja döntései meghozatalában, s a várostervezést is segítheti.

Könyv formájában publikálni lehet az adatokat és a fotókat, s így nemcsak több ember számára válnak hozzáférhetővé, hanem tudatosítják is a közvéleményben a vasműnek mint kulturális, ipari örökségnek az értékét.

A nyilvántartás azonban önmagában is nagy jelentőségű. Elkészítésével kidolgozásra kerül az a módszer, amely nemcsak a kohászat tárgyi emlékeinek, hanem más iparágak objektumainak a nyilvántartására is alkalmas.

Mondják, új világunkban, mely a szocialista rendszer helyére lépett, minden az emberek kezdeményezőkézségétől függ. Úgy gondolom, ehhez megfelelő körülmények is kellenek. Remélem, a diósgyőri vasgyár ipari örökségként való megőrzéséhez ezek sem fognak hiányozni.